

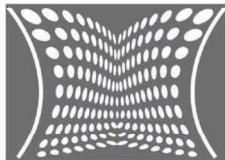
ΑΝΤΡΕΑΣ Κ. ΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΜΥΘΟΣ

Α' ΤΟΜΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΜΥΘΟΣ

Α' ΤΟΜΟΣ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της κυπριακής νομοθεσίας και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου

Αντρέας Κ. Φυλακτού: Κωστής Παλαμάς και Αρχαιοελληνικός Μύθος

Διόρθωση: Χρυσούλα Γραμμένου

Σελιδοποίηση: Ραλλού Ρουχωτά

Copyright© 2024 Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου & Αντρέας Κ. Φυλακτού
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο, Λευκωσία, Οκτώβριος 2024

ISBN: 978-9925-553-70-9

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ

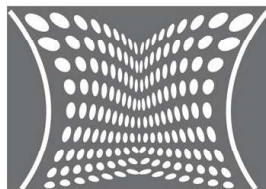
Πανεπιστήμιο Κύπρου
Λεωφ. Πανεπιστημίου 1,
2109 Αγλαντζιά, Λευκωσία
Τ.Θ. 20537, 1678 Λευκωσία, Κύπρος
Ηλ. Ταχ.: pek@ucy.ac.cy
Ιστοσελίδα: <https://www.ucy.ac.cy/paneky>

ΑΝΤΡΕΑΣ Κ. ΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΜΥΘΟΣ

Α' ΤΟΜΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	13

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΟ.....	23
---	----

1. Τα πρώτα γράμματα και αναγνώσματα: παιδεία και μύθος. Οι μαρτυρίες του ίδιου του συγγραφέα	23
2. Όψιμος ρομαντισμός – Νικόλαος Πολίτης, λαογραφία και δημοτικισμός – Άλλα λογοτεχνικά κινήματα της Δύσης.....	35
3. Μύθος και Ιστορία	48

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ.....	53
--	----

Α΄ ΟΙ ΘΕΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΕΣ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ» ΤΟΥΣ	53
--	----

1. ΑΘΗΝΑ	53
Αθηνά εργάνη.....	63
Τα Παναθήναια.....	66
Η Αθηνά της σοφίας.....	67
Η Αθηνά του πολέμου.....	71
Αθηνά και Άρης.....	82
Αθηνά και Ποσειδώνας	87
Αθηνά και Παναγία.....	91
Αθηνά, Βελλερεφόντης και Πήγασος	95
Αθηνά, Περσέας, Μέδουσα και Ανδρομέδα. Η Εκάτη.....	101
Αθηνά και Χίμαιρα	103
Αθηνά και Ηρακλής.....	105

Αθηνά και Άργος.....	106
Αθηνά και Μώμος. Η Αιδώς.....	108
Αθηνά και Διόσκουροι	111
2. ΑΦΡΟΔΙΤΗ.....	114
Η γέννηση της Αφροδίτης.....	114
Αφροδίτη και Άρης	123
Αφροδίτη, Αρμονία και Έρις.....	125
Η ξενιτεμένη Αφροδίτη.....	130
Ουρανία και Πάνδημη Αφροδίτη.....	133
Ο Έρωτας, ο Ίμερος και οι Αμαδρυάδες.....	136
Όνειρος, Ύπνος, Πασιθέα, Μορφέας και Φάντασος	148
Νάρκισσος, Πρίαπος, Ερμαφρόδιτος και Επαφρόδιτος.....	151
Τα περιστέρια, το αμάξι και ο ναός της Αφροδίτης στην Πάφο	153
Η Αφροδίτη και τα αγάλματά της	156
Η πολεμική Αφροδίτη	163
Αφροδίτη και Χριστός.....	164
Αφροδίτη και Άδωνης. Η Μύρρα	165
Αφροδίτη και Πάρης.....	169
Αφροδίτη και Βερενίκη	170
3. ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ.....	171
Ο τοξότης Απόλλωνας.....	181
Ο ξενιτεμένος Απόλλωνας.....	188
Ο Πύθιος Απόλλωνας. Οι Αμφικτυονίες.....	194
Ιέρειες του θεού Απόλλωνα.....	197
Απόλλωνας, ο θεός του φωτός. Η Σελήνη.....	207
Απόλλωνας, Παρνασσός και Ελικώνας.....	213
Η Κασταλία, η Αρέθουσα, η Καλλιρόη.....	220
Απόλλωνας και Μούσες.....	223
Η Καλλιόπη	230
Η Μελομένη	233
Η Πολύμνια.....	234
Η Τερψιχόρη	240
Η Ερατώ	240
Η Κλειώ.....	242
Η Θάλεια	244
Η Ουρανία	245
Η Ευτέρπη.....	247
Η Μνημοσύνη	247
Απόλλωνας και Υμέναιος	249
Απόλλωνας και Ορφέας.....	251

Η λύρα του Απόλλωνα.....	264
Απόλλωνας και Διόνυσος.....	265
Απόλλωνας και Λίνος.....	267
Απόλλωνας και Υάκινθος.....	268
Απόλλωνας και Ασκληπιός.....	269
Απόλλωνας και Μαρσύας.....	273
Απόλλωνας και Αρίονας. Η Ιώ.....	279
Η Λητώ. Λητώ και Νιόβη.....	282
4. ΑΡΤΕΜΗ.....	289
Ορτυγία.....	290
5. ΔΙΑΣ.....	291
Το αίμα του Δία.....	297
Ο Δωδωναίος Δίας.....	298
Δίας και Κρόνος. Ρέα και Κυβέλη.....	299
Δίας και Λήδα, Δανάη και Ιώ. Ο Άργος.....	302
Δίας και Δίκη. Η Θέμιδα.....	307
Δίας και Ώρες. Η Ειρήνη.....	310
Ο Δίας και οι Τρεις Μοίρες.....	312
Αΐσα, Ανάγκη, Αδράστεια. Ο Φινέας.....	323
6. ΠΟΣΕΙΔΩΝΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΘΑΛΑΣΣΙΝΕΣ ΘΕΟΤΗΤΕΣ.....	325
Αμφιτρίτη και Τρίτωνες.....	329
Πρωτέας και Ειδοθέα.....	331
Νηρηίδες. Κυμοθόη, Γαλάτεια, Λευκοθέα.....	337
Ωκεανίδες.....	342
Γοργόνες. Η Μέδουσα.....	343
Εύμολπος και Ευμολπίδες.....	349
7. ΗΦΑΙΣΤΟΣ.....	350
8. ΗΡΑ.....	354
Ήρα και Υψιπύλη.....	357
9. ΔΗΜΗΤΡΑ.....	358
Δήμητρα και Περσεφόνη.....	362
Δήμητρα και Τριπτόλεμος.....	365
10. ΑΔΗΣ.....	366
Τάρταρα.....	374
Αχερουσία, Στύγα και Βία.....	379
Κέρβερος, Σίσυφος, Τάνταλος, Πέλοπας.....	382
Άλκηστη και Άδμητος, Λαοδάμεια και Πρωτεσίλαος, Εριφύλη και Αμφιάραος.....	387
11. ΜΥΘΙΚΟΙ ΤΟΠΟΙ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ.....	390
Τα Ηλύσια Πεδία. Το νησί Θούλη.....	390

12. ΕΡΜΗΣ.....	397
13. ΔΙΟΝΥΣΟΣ	402
Σάτυροι και Σειληνοί.....	410
Μαινάδες. Η Αλκιθόη	415
Πάνας και Αιγιπάνες.....	419
14. ΑΛΛΕΣ ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ, ΤΩΝ ΔΑΣΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΠΗΛΑΙΩΝ	424
Η νύμφη Χλόη.....	427
Οι Αμαρυλλίδες.....	429
 ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	 431

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το προσωπικό μου ενδιαφέρον για το έργο του Παλαμά, τόσο το ποιητικό όσο και το πεζογραφικό, θεατρικό, μεταφραστικό και κριτικό, ξεκινά από πολύ παλιά. Άλλωστε η γενέθλια πόλη μου έτρεφε ιδιαίτερο σεβασμό και αγάπη προς τον ποιητή. Η Πάφος της Κύπρου μπορεί να σταθεί με καμάρι δίπλα στις δύο πόλεις της Ελλάδας που συνδέονται με τα παιδικά χρόνια του συγγραφέα, το Μεσολόγγι και την Πάτρα, και να περηφανευτεί πως δεν έχει υστερήσει στην απόδοση τιμής προς τον Παλαμά και το έργο του. Οι στίχοι του Παλαμά στη μελωδία των τραγουδιών και στα φτερά της απαγγελίας ακούγονταν και εξακολουθούν να ακούγονται με ιδιαίτερη ευχαρίστηση από τους Παφίους, όχι μόνο στις διάφορες πολιτιστικές ή αθλητικές εκδηλώσεις της πόλης, αλλά, ακόμη, και στις κοινωνικές συναναστροφές τους. Όλες αυτές οι εκδηλώσεις, που εξακολουθούν να διοργανώνονται με διάφορες ευκαιρίες, πλαισιώνουν την ετήσια μεγάλη «Παλαμική Ποιητική», που εξακολουθεί, από το 1949 κ.ε., να διοργανώνεται κάθε χρόνο την άνοιξη, με τον πιο επίσημο τρόπο.

Σε μεταγενέστερα χρόνια, της φοιτητικής ζωής μου στην Αθήνα, τον τόπο της (σχεδόν) «ασάλευτης», από ένα σημείο και ύστερα, ζωής του συγγραφέα, μου δόθηκαν και άλλες ευκαιρίες προσέγγισης του έργου του Παλαμά, πέρα από τα πανεπιστημιακά μαθήματα της Φιλοσοφικής Σχολής.

Υστερότερα, οι ευκαιρίες αυτές και τα διδάγματά τους αξιοποιήθηκαν με τη διδασκαλία μου σε γυμνάσια και λύκεια της Κύπρου.

Μικρά μελετήματα για τον Κωστή Παλαμά έγραψα και σε χρόνια που προηγήθηκαν της συγγραφής της εργασίας αυτής. Παρέμενε, ωστόσο, στις μακροχρόνιες σταθερές αναζητήσεις μου η σκέψη για μια διεξοδικότερη έρευνα σχετικά με τη σχέση του Παλαμά με τη μυθολογία, και συγκεκριμένα την αρχαιοελληνική.

* * *

Την έρευνα αυτή, που κράτησε πολλά χρόνια, όσα ίσως και τα χρόνια της μυθικής απουσίας του Οδυσσέα από την πατρική γη του, τη βοήθησαν – όπως θα φανεί αμέσως παρακάτω από την παράθεση και τον σύντομο σχολιασμό βιβλιογραφίας και βοηθημάτων – εκείνες οι φιλολογικές και κριτικές εργασίες που αναφέρονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στη σχέση του συγγραφέα με τον αρχαιοελληνικό μύθο. Ως προς τις πηγές, τώρα, εκτός από τις πολλές τμηματικές εκδόσεις έργων,

αλλά και των λεγόμενων *Απάντων* του Παλαμά, πολύ βοήθησε την ανιχνευτική προσπάθειά μου αρχικά ο δέκατος έβδομος και τελευταίος τόμος της παλιότερης (και ελλιπούς, πάντως) «χρηστικής» σειράς *Απάντων Κωστή Παλαμά* (Αθήνα, Μπίρης-Γκοβόστης, χ.χ.έ. [= 1962-1969]), που οφειλόταν σε πρωτοβουλία του Γ. Κ. Κασιμίπαλη, δηλ. τα *Ευρετήρια Κυρίων ονομάτων και θεμάτων, τίτλων και πρώτων στίχων ποιημάτων, τίτλων και πρώτων λέξεων πεζών. Σύνταξη Γιώργος Κεχαγιόγλου - Γ. Π. Σαββίδης*, Αθήνα, Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, 1984.

Και, φυσικά, στα πολύ πρόσφατα χρόνια, η νέα σειρά «διπλωματικής» έκδοσης *Απάντων* από το Ίδρυμα Κωστή Παλαμά με τη γενική εποπτεία του Κ. Γ. Κασίνη (2017 κ.ε., βλ. και παρακάτω), που θα συμπληρώσει και τις προηγούμενες εκδόσεις των πέντε πρώτων τόμων της *Αλληλογραφίας* του συγγραφέα (1975-1991) και των χωριστών τόμων *Άρθρων και Χρονογραφημάτων* του (1990 κ.ε.).

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω και από εδώ τον ομότιμο καθηγητή του Α.Π.Θ. Γιώργο Κεχαγιόγλου, ο οποίος με τις απόψεις, τις προτάσεις και το ενδιαφέρον του μου πρόσφερε σημαντική βοήθεια στο μακροχρόνιο, μα γόνιμο ταξίδι μου στις θάλασσες, τις στεριές και τους ανέμους της παλαμικής δημιουργίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σταδιακή ολοκλήρωση της νέας έκδοσης των *Απάντων Κωστή Παλαμά* από το Ίδρυμα Κωστή Παλαμά (στο εξής: ΙΚΠ, βλ. *Κωστής Παλαμάς, Άπαντα*, τ. 1-14, 17, Αθήνα 2007-2023: συνεχίζεται), τα δημοσιευμένα Πρακτικά διαφόρων συνεδρίων που διοργανώθηκαν και διοργανώνονται τόσο από το ΙΚΠ όσο και από διάφορους άλλους φορείς, όπως, επίσης, και οι τυπωμένες επιστημονικές εργασίες μελετητών του έργου του συγγραφέα, έχουν οδηγήσει, τα τελευταία χρόνια, σε αξιοσημείωτη ένταση του φιλολογικού και κριτικού ενδιαφέροντος για τον Κωστή Παλαμά γενικότερα, τόσο ως ποιητή όσο, κυρίως, και ως κριτικό, αλληλογράφο και μεταφραστή. Χρήσιμοι οδηγοί για ένα μέρος (παλιότερο) των δημοσιευμάτων αυτών είναι οι *Βιβλιογραφίες* του Γ. Κ. Κατσιμπαλη* και το βιβλίο του πρωτεργάτη της νέας έκδοσης των *Απάντων Κωστή Παλαμά* ομότιμου καθηγητή του Ε.Κ.Π.Α. Κ. Γ. Κασίνη**.

Πάντως, ειδικότερα για το ποιητικό έργο του συγγραφέα, οι περισσότερες από τις μελέτες και κριτικές τομές που έχουν δημοσιευτεί ως σήμερα ασχολούνται είτε με γενικά θέματα της ποίησης και των ιδεών του είτε με ειδικά προβλήματα ερμηνείας των ποιημάτων του. Παρόλο που οι μελέτες αυτές έχουν διερευνήσει, ως τώρα, αρκετές πτυχές του έργου και της προσωπικότητας του Παλαμά, παραμένει αισθητή η έλλειψη ειδικής φιλολογικής μονογραφίας για την παρουσία του αρχαιοελληνικού μύθου στο (ποιητικό, ιδίως) έργο του συγγραφέα και για τα ζητήματα που δημιουργεί η παρουσία αυτή.

Έτσι, παρά το γεγονός ότι έχουν επισημανθεί από πολλούς μελετητές ορισμένες γενικές ορίζουσες και έχουν μελετηθεί επιμέρους σημεία του θέματος με το οποίο ασχολούμαστε στο βιβλίο μας αυτό, το ζήτημα δεν έχει ερευνηθεί συστηματικά στο σύνολό του. Επίσης, οι σχετικές ευσύνοπτες μελέτες δεν είναι πάντοτε διεξοδικές. Μπορούν, πάντως, να αναφερθούν, ενδεικτικά, παλαιότερες αξιολογικές μελέτες, που σχετίζονται με την εξέταση του αρχαιοελληνικού μύθου στο έργο του ποιητή***.

* (1899-1978) (*Παλαμική Βιβλιογραφία*, Αθήνα 1932, *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμά*, Αθήνα 1943-1970).

** *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμά (1911-1925)*, Αθήνα 1973, όπως, επίσης, και η *Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμά 1932-1942: πρώτη καταγραφή*, Αθήνα 1994.

*** Όπως, π.χ., του Α. Φουτρίδη, *Παλαμάς και Ησίοδος*, Αθήνα 1929, του Τ. Σιωμόπουλου,

Συχνές ή σποραδικές αναφορές σε αρχαιοελληνικούς μύθους που απαντούν στο έργο του Παλαμά γίνονται και σε σημαντικές μελέτες για τη ζωή και το έργο του Παλαμά*.

* * *

Ειδικότερα: Η εργασία μου αυτή αποσκοπεί στον εντοπισμό των αρχαιοελληνικών μυθολογικών θεμάτων και στοιχείων στο γνωστό (ποιητικό, κυρίως) έργο του Παλαμά, στη διερεύνηση της προέλευσής τους ή των πηγών τους, αρχαιοελληνικών αλλά και άλλων, στην περιγραφή της εκφοράς και της ποιητικής τους λειτουργίας. Σχολιάζει, επίσης, όπου τούτο είναι δυνατό, την αφορμή, την αφετηρία και την πορεία της εμφάνισής τους, τη συχνότητα, τη διαμόρφωση και την εξέλιξή τους μέσα στο έργο του Παλαμά.

Η διερεύνηση αυτή δεν έγινε από απλή αρχαιολατρία ή, έστω, παλαμολατρία από μέρους ενός φιλόλογου και εκπαιδευτικού. Νομίζω πως τα συμπεράσματά της μπορούν να αποκτήσουν σημασία και για τη μελέτη του συνολικού έργου του Παλαμά, της ποιητικής και της ιδεολογίας του, και να βοηθήσουν στην επίλυση προβλημάτων ερμηνείας, αλλά και γενικότερης συγγραφικής πρακτικής στο έργο του. Επίσης, θα επιτρέψουν, ίσως, τον προβληματισμό και για γενικότερα ζητήματα. Η διερεύνηση αυτή, λοιπόν, με την αναλυτική και προσεχτική φιλολογική εξέταση των σχέσεων του Παλαμά με τον αρχαιοελληνικό μύθο, έχει την προσδοκία

«Ο Παλαμάς και η ελληνική παράδοση», *Ηπειρωτική Εστία* 2 (1953) 276-281, 405-413, 517-529, του Γ. Ν. Καλαματιανού, *Ο Κωστής Παλαμάς και ο αρχαίος Ελληνισμός*, Αθήνα 1959, του Ν. Ε. Οικονομάκη, «Ο Παλαμάς και ο Ησίοδος», *Αθηνά* 63 (1959) 45-194, και, αργότερα, η διδακτορική διατριβή της Ελ. Πολίτου-Μαρμαρινού *Ο Κωστής Παλαμάς και ο γαλλικός Παρνασσισμός. Συγκριτική φιλολογική μελέτη*, Αθήνα 1976, όπως, επίσης, και η διδακτορική διατριβή του Κ. Γ. Κασίνη, *Η ελληνική λογοτεχνική παράδοση στη «Φλογέρα του βασιλιά»*. Συμβολή στην έρευνα των πηγών, Αθήνα 1980.

* Ενδεικτικά, μπορούν να αναφερθούν οι ακόλουθες: Νίκος Α. Βέης, «Παλαμικά», *Νέα Εστία* 34.397 (Χριστούγεννα 1943) 27-112· Αιμίλιος Χουρμούζιος, *Ο Παλαμάς και η εποχή του*, τ. Α', Αθήνα 1944, σσ. 15, 19, 37, 68, 72, 98, 114, 118, 119, 120, 131, 144, 146, 207, 210, 248, 256-261, 265-266, 270-271, 293, 308, 316, 320, 322 (και τ. Β', Αθήνα 1959, σσ. 68, 72, 77, 79, 87, 89, 149, 184, 259, 276, 280, 281, 283, 315, 320, 324, τ. Γ', Αθήνα 1960, σσ. 22-25, 47, 49, 69-74, 111, 130, 238, 261, 283, 344, 362, 385)· Ευάγγελος Παπανούτσος, *Παλαμάς - Καβάφης - Σικελιανός*, Αθήνα 1955, σσ. 56, 77, 82-84, 90, 111· Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Παλαμάς*, Αθήνα ³1950, σσ. 15, 19, 37, 98, 114, 118, 119, 120, 131, 144, 146, 207, 210, 248, 256-261, 265, 270-271, 293, 308, 316, 322· Αντρέας Καραντώνης, *Γύρω στον Παλαμά*, Α', Αθήνα 1959, σσ. 16, 18, 20, 22, 52-53, 96, 111, 112, 182, 184-185, 188-189, 194-196, 436 κ.ε., Β', Αθήνα, χ.χ.έ., σσ. 31, 72, 114, 120, 148, 179, 188, 195, 198, 20-213· Ιωάννης Συκουτρής, «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου του Κωστή Παλαμά», *Μελέται και άρθρα*, Αθήνα 1956, σσ. 46-47· Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Κωστής Παλαμάς*, Αθήνα ²1962, σσ. 46, 51, 59-68, 80-89, 107-109, 137, 141, 146-151, 165, 173, 184, 194, 215, 219, 225, 229, 261, 274, 300, 325, 333· Κ. Θ. Δημαράς, *Κωστής Παλαμάς. Η πορεία προς την τέχνη*, Αθήνα ²1962, σσ. 18, 61, 66, 109, κ.ά.

να συμβάλει στην καλύτερη θεμελίωση της γνώσης που αφορά ευρύτερα την αρχαιογνωσία του Παλαμά, η οποία αποτελεί πολυσήμαντο και πολύτιμο παράγοντα για τη βαθύτερη κατανόηση του έργου του, καθώς – με τη δημιουργική αφομοίωση και χρήση, από μέρους του ποιητή, αρχαιοελληνικών μύθων – αφομοιώνεται και ένα πολύ σημαντικό μέρος του πολιτισμού της αρχαίας Ελλάδας και γενικότερα του αρχαίου Ελληνισμού, άρα ενός από τους βασικούς πυλώνες του προφίλ του ως *poeta doctus*.

Στη μελέτη και παραβολή των αρχαιοελληνικών κειμένων είχα υπόψη μου, κατά κύριο λόγο, τις «στερεότυπες» σειρές εκδόσεων «κλασικών» συγγραφέων (Οξφόρδης, Λιψίας κτλ.),¹ καθώς και ψηφιακές δημοσιεύσεις τους στο διαδίκτυο. Τα ονόματα των αρχαίων συγγραφέων και προσώπων αποδίδονται, συνήθως, με τη μορφολογία τους στη δημοτική, ενώ οι τίτλοι των αρχαιοελληνικών έργων με την αρχαιοελληνική τους εκφορά, εκτός αν είναι μεταφρασμένα σε δόκιμες μεταφράσεις, οπότε αποδίδονται στη δημοτική.

Για τα κείμενα των ποιημάτων και των πεζών έργων του Παλαμά ακολούθησα καταρχήν την έκδοση *Κωστής Παλαμάς Άπαντα** όπως, επίσης, και όσους τόμους της νέας έκδοσης των *Απάντων Κωστή Παλαμά* κυκλοφόρησαν από το ΙΚΠ (2017-2023) πριν από την ολοκλήρωση της εργασίας αυτής. Στο εξής οι παραπομπές αναφέρονται και στις δύο αυτές εκδόσεις των *Απάντων*· προσδιορίζουν τον αριθμό τόμου των *Απάντων* (με ελληνικούς αριθμούς για την παλαιότερη σειρά, με αραβικούς για τη νεότερη), τον αριθμό σελίδας, τον τίτλο της συλλογής και τον τίτλο του ποιήματος ή πεζού.

Ωστόσο, δεν διατηρείται παντού πιστά η ορθογραφία των δύο αυτών εκδόσεων στα «γραφόμενα», αν και τηρήθηκε πιστά η αρχή του σεβασμού των «ακουομένων». Ειδικά τα δημώδη παλαμικά παραθέματα μεταγράφονται εκσυγχρονισμένα ορθογραφικά και σε («δόκιμο»/«ευέλικο») μονοτονικό σύστημα, αντίστοιχο με αυτό που χρησιμοποιείται τελευταία στις εκδοτικές σειρές του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη] για τα παλιότερα κείμενα της νεοελληνικής γραμματείας, με διατήρηση πάντως της παλιότερης ορθογράφησης τύπων της υποτακτικής και του παθητικού απαρεμφάτου (π.χ. με -η/-ή και όχι με -ει/-εί κτλ.). Κανονίστηκε, επίσης, εκσυγχρονιστικά η στίξη, ειδικά πριν ή ύστερα από επιφωνήματα, θαυμαστικό, παρενθετικές παύλες κτλ. Αυτό κρίθηκε πως ήταν απαραίτητο να γίνει, όχι μονάχα επειδή και η ίδια η ορθογραφία του Παλαμά (όπως, άλλωστε, και άλλων σύγχρονων του ποιητών, π.χ., του Καβάφη) στα δημώδη κείμενά του, εξελισσόταν με τον καιρό και με τις εξελίξεις στον χώρο του δημοτικισμού και της γλωσσολογίας, αλλά και επειδή το βιβλίο αυτό απευθύνεται στο σύγχρονο αναγνωστικό κοινό και, ιδιαίτερα στους νέους.

* τ. Α΄-Ις΄, Μπίρης-Γκοβόστης, Αθήνα χ.χ.έ. [= 1962-1969].

Εκεί όπου ανάμεσα στις δύο εκδόσεις των *Απάντων* παρατηρείται αξιοσημείωτη διαφορά στη διατύπωση του κειμένου, ακολουθείται, γενικά, το κείμενο της νεότερης.

Εκτιμούμε πολύ την «παλαιογραφικού-διπλωματικού» τύπου μέριμνα (και τον αντίστοιχο μόχθο) του εμπειρότατου διευθυντή του ΙΚΠ και των επιμελητών των τόμων της νέας έκδοσης των *Απάντων*, μολονότι, μαζί με άλλους μελετητές, κρίνουμε αμφίβολη την εμβέλεια γόνιμης πρόσληψης τέτοιου τύπου εκδόσεων από τους σύγχρονούς μας, μη φιλόλογους αναγνώστες, αν δεν ακολουθηθούν σύντομα από αντίστοιχες φιλολογικές-χρηστικές εκδόσεις με εκσυγχρονισμένη ορθογραφία και στίξη, φρονώντας ότι οι ανάγκες του σημερινού ευρύτερου κοινού δεν υπηρετούνται πρόσφορα με «αρχαιακού»/«ιστορικού» τύπου εκδοτικές αναπαραγωγές των αρχικών δημοσιεύσεων, όσο προσεχτικές και αν είναι αυτές· αντίθετα, απαιτείται πλέον μια πιο απρόσκοπτη πρόσβαση στα κείμενα παλιότερων συγγραφέων, οπότε ο εκσυγχρονισμός των εκδόσεών τους ως προς την ορθογραφία, τον τονισμό και τη στίξη είναι διαδικασία και πρακτική πιο επωφελής.

* * *

Ο αρχαιοελληνικός μύθος στο έργο του Παλαμά δεν αντανακλά μονάχα, ή δεν σχετίζεται μόνο με, προσωπικές διερευνήσεις και έλξεις του συγγραφέα. Συνδέεται αναπόσπαστα και με ιστορικά γεγονότα, με ιδέες, με κινήματα και με τάσεις που επικρατούσαν στην ευρύτερη διεθνή και στην ελληνική τέχνη και κοινωνία, κατά την εποχή στην οποία ο μύθος αυτός προσλήφθηκε, διατυπώθηκε ή αναμορφώθηκε. Ο συγγραφέας εντάσσεται στη νεοελληνική λογοτεχνική παράδοση του τελευταίου τετάρτου του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα, δηλαδή μιας περιόδου με έντονο προβληματισμό και εμφάνιση και διαφορετικών –κάποτε και ριζοσπαστικών– απόψεων για την αρχαιότητα και τον πολιτισμό της, τον μύθο, τους χειρισμούς του μύθου κτλ. Και ο μακρός δημιουργικός βίος του Παλαμά, όπως και οι πάντα εγρήγορες καλλιτεχνικές και πολιτικοκοινωνικές ανησυχίες του, του επέτρεψε να γίνει ένα πρόσωπο που προσλαμβάνει μεν, αλλά και που επεξεργάζεται και δίνει και δικές του απαντήσεις στις σχετικές ιδέες και αντιλήψεις της εποχής του και των συγχρόνων του ως προς τη λογοτεχνική χρήση των αρχαιοελληνικών μύθων και της διάδοσής τους σε όλη την ανθρωπότητα.

Έτσι, η φιλολογική πραγμάτευση του λογοτεχνημένου, στο έργο του, αρχαιοελληνικού μύθου, που αναλαμβάνεται στο βιβλίο αυτό, φιλοδοξεί και να φωτίσει καλύτερα και να βοηθήσει στην ασφαλέστερη ιχνηλάτηση της πνευματικής πορείας του Παλαμά. Ταυτόχρονα, προσπαθεί να φέρει στην επιφάνεια ή και να αποκαλύψει μερικά από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας του τέλους του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα. Καθώς, όπως θα δούμε, ο μύθος λειτουργεί μέσα στην παραγωγή του συγγραφέα ως σημαντικός παράγοντας, που φτάνει κάποτε και να «ανοίξει» βαθύτερα στρώματα της προσωπικής,

θησκευτικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής, η προσέγγισή μας έχει στόχο να ρίξει φως στη φύση του λογοτεχνημένου μύθου, ο οποίος μεταβάλλεται συχνά σε ένα από τα «κλειδιά» για την παρακολούθηση και ερμηνεία της πνευματικής και καλλιτεχνικής πορείας του Παλαμά, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά της ποίησης, ιδίως, της εποχής του.

Ως προς τη μέθοδο που ακολουθήθηκε, τώρα: Αρχικά ερευνήθηκαν, επισημάνθηκαν και καταγράφηκαν τα θέματα και τα στοιχεία εκείνα που σχετίζονται με τον αρχαιοελληνικό μύθο και απαντούν στο έργο του Παλαμά. Ακολούθησε η ανίχνευση αυτών των μυθολογικών θεμάτων στις πηγές τους, δηλ. κυρίως στα σωζόμενα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και, σε μερικές περιπτώσεις, στο έργο νεότερων, σύγχρονων ή προγενέστερων του Παλαμά, ελλήνων και ξένων στοχαστών, λογοτεχνών και καλλιτεχνών. Η εντελώς ακριβής ανίχνευση του αρχαιοελληνικού μύθου στους αρχαίους έλληνες συγγραφείς δεν ήταν πάντοτε εύκολη, γιατί συνήθως τον ίδιο μύθο τον παραθέτουν ή τον επεξεργάζονται ομότροπα περισσότεροι από έναν συγγραφείς. Πάντως, στο μέτρο του δυνατού, καταβλήθηκε προσπάθεια να δοθούν τα περισσότερα από τα μυθολογικά στοιχεία που αντλούνται από την αρχαιοελληνική λογοτεχνική παράδοση, για να γίνουν πιο κατανοητές και οι λεπτομέρειες του μύθου του Παλαμά.

Ειδικότερα: Για να μην πελαγώσει ο αναγνώστης μέσα στην κυμαινόμενη, κάποτε, θάλασσα των εκδοχών πολλών αρχαιοελληνικών μύθων, στο βιβλίο μας αυτό ακολουθούνται πάντα ως πυξίδα και πόλος αναφοράς οι επικρατέστερες εκδοχές ενός μύθου και οι λεπτομέρειές τους, ή τουλάχιστον οι «σκελετοί» του: αυτά, δηλαδή, που, κατά τα φαινόμενα, έδωσαν την έμπνευση ή το κίνητρο στον Παλαμά. Αυτή η σύγκριση αρκεί, κατά τη γνώμη μας, στις περισσότερες περιπτώσεις, για να δείχτει η ομοιότητα ή η διαφορά τους με τον λογοτεχνημένο από τον Παλαμά αντίστοιχο μύθο και για να φωτιστούν, με τον τρόπο αυτόν, οι εξαρτήσεις και η πιστότητα του νεότερου ποιητή, είτε οι τυχόν παρεκκλίσεις και ελευθερίες του, που αναδεικνύουν και την πρωτοτυπία του. Εξετάζεται, επίσης, το πώς εξελίσσεται και το πώς λειτουργεί ένα αρχαιοελληνικό μυθολογικό θέμα ή στοιχείο μέσα στο έργο του Παλαμά. Τα σποραδικά παραθέματα (αποσπάσματα) από αρχαιοελληνικά κείμενα παρατίθενται για να φανεί το τμήμα εκείνο ή η λεπτομέρεια του μύθου που ενδιαφέρει περισσότερο τον λογοτέχνη.

* * *

Όπως σημειώθηκε και παραπάνω, η εργασία αυτή έγινε και με γνώμονα «διδακτικό» και όχι απλώς λογοτεχνοκριτικό. Έγινε με τη μέριμνα ενός παλιού εκπαιδευτικού να παρουσιάσει επαγωγικά την αρχαιοελληνική μυθολογία του Παλαμά και να βοηθήσει την καλύτερη κατανόηση του κόσμου ενός λογοτέχνη, ο οποίος, παρά τις διακυμάνσεις που γνώρισε μεταπολεμικά η ελληνική και διεθνής αποτίμησή

του, εξακολουθεί να αποτελεί αδιαμφισβήτητη βάση της νεότερης γραμματείας μας. Ελπίζω όλοι οι αναγνώστες να αναγνωρίσουν, κλείνοντας το βιβλίο αυτό, πιο ανάγλυφα απ' ό,τι πρωτύτερα, πως μέσω του αρχαιοελληνικού μύθου εκφράζονται εύστοχα και προσωπικές ιδέες και απόψεις του Παλαμά και πως η μυθογνωσία του και η πραγμάτευση του μύθου από μέρους του έχει συμβάλει, ως ένα σημαντικό βαθμό, όχι μόνο στη γενικότερη δική του αρχαιογνωσία και ελληνογνωσία, αλλά και στη δραστικότερη αποτύπωσή της μέσα στο συγγραφικό έργο του.

Χρειάζεται, πάντως, να σημειώσουμε και κάποιους αναγκαστικούς (λόγω όγκου αλλά και άλλων αιτίων) περιορισμούς της εργασίας μας, και να προβούμε και σε μια αδρομερή εισαγωγική παρουσίαση της άρθρωσης των περιεχομένων που επιλέξαμε στο βιβλίο αυτό:

Ως προς την εμβέλεια της πραγμάτευσης, πρώτα:

Αντικείμενο της εργασίας αυτής *δεν αποτελούν* τα αρχαία πολιτικά ή ιστορικά θέματα που απαντούν στο έργο του Παλαμά (αν και για τη συνύφανση μυθολογικών θεμάτων με ιστορικά γεγονότα γίνεται λόγος και παρακάτω). Το ίδιο ισχύει και για όσα θέματα *αντλούνται από, ή σχετίζονται με, έργα της αρχαίας τέχνης*, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις, όπου τα μυθολογικά θέματα παρουσιάζονται και στην αρχαία τέχνη και ο νεότερος συγγραφέας τα γνωρίζει ή τα αντλεί από εκεί. Για όλα αυτά τα θέματα θα μπορούσε – και χρειάζεται – να γίνει κάποτε ιδιαίτερη πραγμάτευση, ελπίζω από εργατικούς νεότερους μου.

Ως προς την άρθρωση του βιβλίου, τώρα:

Στο Μέρος Α' διερευνάται η γνωριμία του Παλαμά με τον αρχαιοελληνικό μύθο, το πώς, δηλαδή, ο ποιητής ήρθε σε πρώτη γνωριμία με λογοτεχνημένους μύθους (στη σχολική του εκπαίδευση ή στα πρώτα εξωσχολικά διαβάσματά του κ.ε.) και το ποια ήταν τα πρώτα κείμενα (βιβλία κτλ.) που τον έφεραν σε επαφή μαζί τους.

Πράγματι, σε πεζά αλλά και σε ποιητικά κείμενά του ο συγγραφέας δίνει αρκετές (αν και όχι πάρα πολλές) σχετικές χρήσιμες πληροφορίες για τα πρώτα διαβάσματά του, όσα αφορούν αρχαιοελληνικούς μύθους. Δίνει, επίσης, πληροφορίες για τις πρώτες (ρομαντικές, κάποτε και νεοκλασικιστικές) επιρροές που δέχτηκε στα χρόνια της αρχικής διαμόρφωσής του, όπως επίσης και για τον Νικόλαο Γ. Πολίτη και τις λαογραφικές έρευνές του (κυρίως για τις παραδόσεις και τα παραμύθια του νεοελληνικού λαού), οι οποίες διαδραματίζουν τον δικό τους ρόλο στη διαμόρφωση των αντιλήψεων του Παλαμά για τον αρχαίο μύθο, τη συνέχεια και τις επιβιώσεις του. Στο τμήμα αυτό της εργασίας καταβάλλεται, παράλληλα, προσπάθεια να δοθούν στοιχεία για τη γνωριμία και τη σύμπλευσή του με το κίνημα του δημοτικισμού, καθώς και οι κύριες ορίζουσες που επικρατούσαν στην πραγμάτευση αρχαιοελληνικών μυθολογικών θεμάτων από την ευρωπαϊκή

λογοτεχνία του δεύτερου μισού του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα (από τον παρνασσισμό κ.ε.). Ακόμη, διερευνάται το ευρύτερο πολιτισμικό κλίμα που κυριαρχεί στην Ελλάδα κατά την ίδια περίπου περίοδο, και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Επιπρόσθετα, εξετάζονται και ορισμένοι άλλοι δρόμοι και τρόποι γνωριμίας του Παλαμά με τον αρχαιοελληνικό μύθο, καθώς και μερικές θεωρητικές απόψεις του ποιητή για τον μύθο, αν και το ζήτημα αυτό, όντας πολύ ευρύτερο, θίγεται εδώ πολύ τηλεγραφικά, καθώς θα ξεπερνούσε, ως καθαυτό θέμα, τα όρια των στόχων αυτής της εργασίας και θα απαιτούσε ξεχωριστή πραγμάτευση.

Στο Μέρος Β΄ του βιβλίου, που είναι και το διεξοδικότερο, καταγράφονται και ταξινομούνται τα αρχαιοελληνικά μυθολογικά θέματα που απαντούν στο γνωστό έργο του Παλαμά (πλην, βέβαια, της ογκώδους αλληλογραφίας του, που έμεινε, για την ώρα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, έξω από το στόχαστρο της έρευνάς μου. Εκτός, μένουν, επίσης, και τα αδημοσίευτα έργα του και τα δημοσιευμένα, τα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται στις δυο εκδόσεις των *Απάντων* του). Η πραγμάτευση των θεμάτων αυτών από τον Παλαμά συγκρίνεται, κατά το δυνατόν, με εκείνη που απαντά στους αρχαίους και σε ορισμένους άλλους, μεταγενέστερους συγγραφείς. Συζητείται, π.χ., η τυπική ή ιδιόμορφη παρουσίασή τους, η μονοσήμαντη αξία ή η πολυσημία τους, καθώς και η λειτουργία τους μέσα σε συγκεκριμένα κείμενα. Τα μυθολογικά θέματα του έργου του Παλαμά παρουσιάζονται με την ακόλουθη σειρά: προηγούνται οι μύθοι που αφορούν το δωδεκάθεο (τους θεούς και τις θεές του Ολύμπου και τον «περίγυρό» τους) και ακολουθούν οι μύθοι για άλλες θεότητες, ημιθέους, ήρωες και ηρωίδες της Θήβας, του Τρωικού κύκλου και του κύκλου των Ατρείδων, της Αθήνας και της Κρήτης, με κατάταξη που προτάσσει αυτούς που απαντούν συχνότερα και επιτάσσει εκείνους που εμφανίζονται σπανιότερα· εκεί όπου οι μύθοι εμφανίζονται με την ίδια, πάνω κάτω, συχνότητα, παρουσιάζονται πρώτα όσοι εμφανίζονται νωρίτερα, χρονολογικά, στο έργο του Παλαμά, κυρίως δηλαδή στην ποίησή του, που αποτελεί και το προνομιακά επιλεγμένο επίκεντρο της εργασίας μου.

Στον σχολιασμό των διαφόρων μυθολογικών θεμάτων, που απαντούν στο λογοτεχνικό έργο του Παλαμά, βοηθήθηκα πολύ από τις διάφορες σχετικές πεζές μελέτες, άρθρα και σημειώματα του ίδιου. Και από το μη ποιητικό αυτό υλικό φαίνεται πως τόσο χάρη στην παιδεία του όσο και χάρη στη μετέπειτα επιμόρφωση/πληροφόρηση και τις προσωπικές αναγνωστικές αναζητήσεις του, η αρχαία ελληνική μυθολογία του είναι πολύ οικεία· θα έλεγα, μάλιστα, και γνωστή ως και τις πιο μικρές της λεπτομέρειες. Αναρίθμητες μυθικές θεότητες και μυθικές ηρωικές και άλλες μορφές, από τις πιο σπουδαίες ως τις πιο ασήμαντες, από τον Δία και τους προγόνους του ως τις νύμφες, τις νεράιδες κτλ., και τα θνητά μυθικά πρόσωπα που συνδέθηκαν μαζί τους, φαίνεται να του είναι υλικό πολύ γνώριμο που του προσφέρεται για τους δικούς του λογοτεχνικούς σκοπούς. Γενικά, επίσης, όπως θα φανεί και στην πραγμάτευση των κύριων τμημάτων του

βιβλίου, ο Παλαμάς πλαταίνει το περιεχόμενο των μυθολογικών θεμάτων και συμβόλων που αντλεί από την πλούσια αρχαιοελληνική λογοτεχνική παράδοση. Χωρίς να απομακρύνεται από τη γραμμή της παράδοσης, χωρίς να θέλει δηλαδή να είναι ανατρεπτικός, όπως συμβαίνει σε πολλούς συγγραφείς (αλλά και δραματουργούς ή και εικαστικούς καλλιτέχνες) πολλών μοντερνιστικών και μεταμοντερνιστικών κινημάτων και τάσεων του 20ού αιώνα, προσθέτει στα μυθικά αυτά πρόσωπα και στοιχεία νέα χαρακτηριστικά, με δικά του εκφραστικά μέσα. Εδώ, με την παρουσίαση και τον σχολιασμό του αρχαιοελληνικού μύθου στο έργο του, δίνονται ερμηνείες και για αρκετές άλλες πλευρές του έργου του, αφού, όπως τονίσαμε επανειλημμένα και παραπάνω, η μελέτη των αρχαιοελληνικών προέλευσης παλαμικών μύθων βοηθά την καλύτερη κατανόηση και του ευρύτερου κόσμου του Παλαμά.

Κρίναμε καλό, κατά την αναλυτική αυτή πραγμάτευση, να παραθέτουμε πάντοτε όλα εκείνα τα αποσπάσματα από αρχαίους έλληνες συγγραφείς που διευκολύνουν την ανίχνευση της πηγής ή των πηγών από την οποία / τις οποίες ο Παλαμάς αντλεί τα μυθολογικά θέματά του ή τις αφετηρίες τους. Βέβαια, η ανίχνευση του συγκεκριμένου, κάθε φορά, αρχαιοελληνικού μύθου-πηγής δεν ήταν πάντοτε εύκολη, αν και σε μερικές περιπτώσεις ο ίδιος ο συγγραφέας ονοματίζει την πηγή της έμπνευσής του. Αλλά εκεί όπου πολλοί αρχαίοι συγγραφείς, κείμενα των οποίων γνώριζε ο ποιητής, παραθέτουν τον ίδιο μύθο, είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς ποιον από αυτούς ακολουθεί κάθε φορά: σε τέτοιες, λοιπόν, περιπτώσεις προκρίναμε την παράθεση αποσπασμάτων από όλους όσοι αναφέρουν ή χειρίζονται τον αντίστοιχο μύθο. Κοντολογία: με την παράθεση τέτοιων αποσπασμάτων από την ποίηση ή την πεζογραφία των αρχαίων διευκολύνεται, συχνά, και η ίδια η κατανόηση των κειμένων του Παλαμά.

Βέβαια, στον σχολιασμό μας δεν καταγράφεται πάντοτε ολόκληρος ο μύθος που απαντά στα αρχαιοελληνικά κείμενα, αλλά μόνον το μέρος ή τα μέρη του που ενδιαφέρει / ενδιαφέρουν τον Παλαμά. Ωστόσο, για κάθε μυθολογικό θέμα παρατίθεται, περιληπτικά, μια συνόψιση του αρχαίου μύθου, όπως αυτός απαντά στους κλασικούς, κυρίως, αρχαίους έλληνες συγγραφείς. Περισσότερες λεπτομέρειες δίνονται στα μυθολογικά εκείνα θέματα στα οποία ο Παλαμάς δίνει ιδιαίτερη προσοχή. Καταβλήθηκε, επίσης, προσπάθεια να μην απουσιάσει από την πραγμάτευσή μας κανένα από τα μυθολογικά πρόσωπα. Ακόμη, ανιχνεύονται και αρχαιοελληνικές λέξεις, ονόματα και φράσεις, που σχετίζονται με τον αρχαίο μύθο.

Το αρχαίο κείμενο από το οποίο ο ποιητής αντλεί, πιθανότατα είτε ενδεχομένως, κάθε μύθο δίνεται στο πρωτότυπο, αφού και ο ίδιος ο αρχαιομαθής Παλαμάς γνώριζε από το πρωτότυπο τα αρχαία κείμενα και τα (παρ)ακολουθούσε. Πάντως, στις περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες γίνεται αναφορά από τον ίδιο τον συγγραφέα σε μετάφραση του αρχαίου κειμένου, παρατίθεται εκείνη η μετάφρασή του στην οποία παραπέμπει ο ίδιος ο Παλαμάς.

Η μελέτη δεν επεκτάθηκε σε νεότερες ξενόγλωσσες διαμεσολαβήσεις του περιεχομένου του μύθου, γιατί κάτι τέτοιο θα την έθετε εκτός των ορίων των επιδιώξεών της².

Τέλος, στον Επίλογο, ανακεφαλαιώνονται όλα τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η εργασία αυτή, και τα οποία καταγράφονται σποραδικά και σε προηγούμενα τμήματά της.